

Auli Kütt

Hiis – oma või võõras?

Pyhad metsasalud läänemeresoome rahvastel. Nendega seotud tabud

Ettekanne ökosemiootikast

2002

Läänemeresoome rahvaste seas on levinud komme pidada pyhaks teatud metsatukkasid või looduses esinevaid üksikobjekte (puu, kivi, allikas jmt.). Järgnevalt kirjeldan selliste paikade olemust ja nendega seotud tabusid maarahva, mari, udmurdi ja vadja näitel.

Mari-Ann R Emmeli (1998: 8)¹ arvates kuulub mõiste *hiis* lahutamatul meie kultuuri. Aado Lintrop (1993: 48jj.)² räägib udmurtide ohvrihiitest; Lidija Toidybek (1998: 22jj.)³ maride ohvrisaludest. Põhimõtteliselt on tegemist yht ja sama tüüpi paikadega, mis on semiootilisest vaatepunktist ysna huvitavad.

Lintrop (1993: 102-103) teab udmurtide kohta öelda, et nende pyhapaigad asuvad kyla juurde kuuluvate põldude *piiril* või selle läheduses. Sissepoole jäävad põllud ja kyla – tuttav, *oma*; väljapoole metshaldja valdused – ohtlik, *võõras*. Lintropi käsitlusest ei selgu, kas udmurdikeelne nimetus *lud* (*väli, põld*; liitsõnades ka *metsik, mets-*) kehtib pyhapaiga või selle haldja kohta. Näib, et udmurdid ei tee vahet, kasutavad nii maa-ala kui isikustet vaimu tähenduses (*lud* ilmus unes) (samas: 48-49).

Eestikeelse *hiie* mõiste kujunemisest räägib R Emmel (1998: 11-14) Veikko Anttonenile (kes omakorda refereerib Tette Hofstrat)⁴ viidates järgmist. Nii sõna *hiis* kui sellega seostatav sõna *mets* tähendasid algselt *äärt, serva, kylge* – piiri, kus lõpeb rand ja algab sisemaa. Sama kehtib Anttoneni (Hofstra) arvates mõiste *pyha* kohta, mis enne praeguse tähenduse (pyhadus) omandamist tähistas konkreetset piiri, mis võimaldas eristada yht piirkonda teisest. Hiis on eraldatud ja piiratud; sageli väljendub see käegakatsutavalt nt. pyhapaika ymbritseva tara (kiviaia) kujul. Piiri yletamisel kehtima hakkavatest tabudest edaspidi.

Mari ohvrisaludest räägib Toidybek (1998: 22jj.), et need on eraldiseisvad või metsast mõtteliselt või aiaga eraldatud puudesalud. Igal kylal on kuni neli salu, millest XX sajandi algul veel paljusid kasutati. Asjaolu, et kylal oli rohkem kui üks salu, annab alust arvata, et erinevatel saludel oli erinev otstarve. Samas seostuvad kõik ohverdamisega (pyhade talitustega).

Seega on hiie (pyha salu, ohvrisal) näol tegemist paigaga, mis tähistab oma-võõra piiri looduses (selgelt udmurtidel; maride ja maarahva puhul pole piiril paiknemine nii selgelt tänapäeva jõudnud, kuid vastavad vihjed on olemas).

Tabud jm. uskumused. *Pyha* piiri yletamisel hakkavad kehtima *tabud*. Tabude rikkujaid karistatakse karmilt. Lintrop (1993: 48jj.) räägib, kuidas hiiepapi naisele ilmub unes *lud*, kes ytleb, et need, kes teda paluvad, peavad olema kindlasti valgeis rõivais. Samuti ei või *lud* taluda inimeste lohakust. Udmurtide ohvrihiide, erinevalt muudest palvusepaikadest, naisi ei lubata, samuti ei lasta hiide liiga purjus mehi. Ohvrihiiest ei tohi midagi võtta; keelu rikkujaid tabab karistus (mees, kes raius hiiest puid, lõi tyvede tahumisel kirvega jalga, samuti läks kaduma hobune, kellega ta puid vedas; köster, kes korjas seeni, ei pääsenud hiiest enne välja, kui oli seened maha visanud – nähtamatu jõud hoidis teda kinni).

Toidybeki (1998: 22) järgi ei tohi mari ohvrisaludes vanduda, tylitseda, halba mõelda, sylvitada, loomulikke vajadusi rahuldada, vilistada, kõvasti naerda, puid lõhkuda, neilt oksti murda ega lehti katkuda. Kasutada võis surnud puid ja tuulemurdu, mida põletati pyhas salus ohvrilõketes ning millest ehitati salu ymber aed. Tabude rikkumisele järgnenud karistustest toob Toidybek (samas: 23-24) järgmisi näiteid.

1 R Emmel, Mari-Ann 1998. Hiie ase. Hiis Eesti rahvapärimuses. Tartu, 190 lk.

2 Lintrop, Aado 1993. Udmurdi rahvausundi piirjooni. Tartu, 112 lk.

3 Toidybek, Lidija 1998. Mari usund. Tallinn, 184 lk.

4 R Emmeli viidatud allikad on: Anttonen, V. 1996. Ihmisen ja maan rajat. „Pyhä“ kulttuurisena kategoriana.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 646; Hofstra, T. 1988. Hiisi – uusi ehdotus sen germaanisesta alkuperästä. Omaa vai lainattua. (Suomi 143). Helsinki.

- × Yhe kyla noormehed raiused pyha salu maha. Sellest ajast peale saavad kõik kyla mehed noores eas surma. Kylaelanikke jääb iga aastaga yha vähemaks.
- × Kolhoosi esimees käskis pyhast salust palke võtta. Esimene puu raiuti maha, teise puu raiuja löi endale kirvega jalga, kolmas puu löi inimese surnuks.
- × Pyha salu palkidest ehitatud laut/tall põles maha (2 näidet).
- × Naine, kes tõi pyhast salust puu koju, jäi pimedaks.
- × Kolhoosi veisekari hakkas järjest surema, kuna kolm aastat tagasi oli kari lastud pyhasse salusse.
- × Ka pyha salu lähedusse ehitatud laut on loomadele kahjulik – loomad hakkavad surema.
- × Mees ehitas pyha salu puudest tara oma elamise ymber. Selle eest sai kogu tema suguselt surma.

Toidybeki (sammas: 24) sõnul on mari religioosne yhing *Ošmari-Tšimari* loendanud 359 pyha salu ja ohverdamiskohta, millest kasutatakse 156-t. 1991. aasta seadusega on kõik pyhad salud võetud riikliku kaitse alla.

Maarahva hiiepärinus on veidi segasem ja laialivalguvam kui idanaabrite oma. Hiis asub kindlas kohas maastikul, on seotud esmalt koha ning alles seejärel seal kasvava/paiknevaga (nt. hiiepuu hävimisel kandub pyhadus yle uuele sammas paigas kasvama hakkavale puule). Sama kehtib ka vadjalaste puhul (Ariste 1977: 149)⁵. Rummeli (1998: 42)⁶ järgi ei tohtinud hiies kiruda ega teise inimese kohta midagi halvasti öelda. Ka vadjalaste pyhade puude (Ariste (1977) toob näiteid 7 yksikust pyhast puust) juures kehtis vandumise ja kirjumise keeld. Tabu rikkujat võis tabada halvatus või mõni teine viga. Paranemiseks tuli öösel, kui keegi ei näinud, samasse kohta tagasi minna, kummardada ja andeks paluda. Andekspaluja pidi olema valgeis rõivais. (Ariste 1977: 150). Vanad vadjalased austasid ka metsa – sinna ei võinud minna pesemata silmade ega sugemata peaga. Tabu rikkujad eksitas metshaldjas ära (sammas: 154).

Maausulised teavad, et hiiest ei tohi võtta midagi, mis maas kasvab (nt. marju ei tohi sya), samuti ei tohi oksid murda. Mahalangenud puud korjatakse kokku ning põletatakse talgute või pyhade ajal lõkkes. Hiit ymbritseb kiviaed. Pyhade ajal on viisakas rõivastuda valgesse.⁷ Rummeli (1998: 117-127) näidetena toodud pärinus räägib hiitest järgmist.

- × Hiiepuust tuleb raiumisel veri välja.
- × Kahest hiiepuust raiuti yks maha. Allesjäänud kisendas teist taga. Puu raiujat tabas õnnetus: kaksteist lammast ja karjalaudad põlesid ära.
- × Mees raius hiiest puu maha. Öösel seisnud valge mees tema voodi ees ja nõudnud, et mees raiutud puu tagasi viiks. Mees viinudki; seejärel jäänud haigeks ja surnud ära.
- × Oru mõisa Kämla kyla alla olnud pyha sanglepamets, milles asunud tõnnivakka viidi ohvreid. Kes viis, sel oli õnne, kes ei viinud, sel õnnetused. Kord tulnud kylla salk soldateid, kes tahtsid hakata talle ehitama. Nende ylem, nähes metsa, saatis yhe soldati sinna puid raiuma. Raiumise ajal tuli põõsast suur kärnkonn ja murdis soldati maha, samuti järgmise salga, kelle ylem metsa saatis. Ylem läinud ise raiuma, ikka ei saanud. Kutsus soldatid kokku, panid selle põõsa põlema, kuhu konn pugunud. Põlevast põõsast „tulnd [---] üks suur tündremoodi elukas välja, kolm kõrva peas ja seitse jalga all, ja murd kõik väe viimse meheni ära kõige ülemaga tükkis. Sestsati ei ole enam keegi julgend sealt hiiest minna miskit võtma [---].“ (Rummel 1998: 120.)⁸
- × Kubjas teinud hiiepärnast õllekibusid ning myynud mõisarahvale. Kubjas jäänud raskesti haigeks; neil, kes kupja tehtud kibudest õlut joonud, läinud huuled kärna.
- × (Põltsamaa lähedal asuvast hiiest) ei tohtinud puud raiuda ega puult raagugi murda – tabu rikkuja jäi raskesti haigeks. Kuivanud ja mahakukkunud raad pidanud rahvavanemad kokku koguma ja ära põletama, sest hiiealune pidanud täiesti puhas olema.
- × Hiiumaal olnud tamm, kuhu rahvas linte sidus ja rahatykke ohverdas. Yks mees lubanud öösel linte näppama minna, kuid pole saanud – kaks suurt musta koera istusid põlevate silmadega tamme ees.

⁵ Ariste, Paul 1977. Vadjalaste puu- ja metsakultusest. Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXX. Tallinn, lk. 147-156.

⁶ Rummel omakorda viitab H II 21, 708 (3) (1889).

⁷ Virumaal Mahu kihelkonnas asuva Tammealuse hiie näitel. Tammealuse on teadaolevalt ainus muistne korrastatud hiis Eestis.

⁸ Rummel viitab H II 57, 107/9 (17) < Kose, Tuhala v. – T. Wiedemann < Jüri Kivistik (1896).

- × Tarvastu vallas olnud hiiesalk ja selle keskel suur hiiekivi. Keegi võõras ostnud maa ära ja lasknud puud maha võtta ning kivi lõhkuda. Kivitykid laoti laudamyri. Öösel aga lõhutud sealt, kus hiiekivi tykid sees, myyr maha. Nii mitu ööd järjest. Lõpuks ehitati laut ilma hiiekivi tykkideta yles. Nyyd jäänud tehtud töö pysima.

Kokkuvõte. Idapoolsetel läänemeresoome rahvastel (marid, udmurdid) on hiitega seotud kombed laialdases käibes ja au sees. Maarahva järeltulijate meelest on need mõnevõrra ununenud, kuid allesjäänud ja yleskirjutatu väärrib uurimist.

Hiis on semiootiliselt väga huvitav objekt ning arutlemist väärriks kysimus, kas ka maarahva hiite puhul saab rääkida paiknemisest piirialal (oma-võõra piir) või seotusest sellega. Kasutatud käsitluste (Rommel, Lintrop, Toidybek, Ariste) valgusel näib, et seotus piiriga on tugevam idapoolsetel hõimunaabritel, kuid maarahva pärimus räägib vähe hiite paiknemisest maastikul ja suhtes inimeste elamutega. Pole ka sellist teemat käsitlevat uurimust, kuigi võiks olla.

Hiitega seotud tabud on maarahval, maridel, udmurtidel ja vadjalastel sarnased (nt. puude raiumise keeld). Nõue teatud puhkudel valgeid rõivaid kanda esineb ida pool tugevamalt, maarahval on komme kaotanud laiema tuntuse.

Võib öelda, et teatud mõttes on hiis see osa loodusest, mis on *oma* – inimesed tunnevad seotust hiiega, hoiavad seda (korras) ning käivad hiiele ande viimas. Teisalt on hiis *võõras*. Hiiel on omad seadused, seal kehtivad tabud ning nende rikkumine on ohtlik.